

NGHIÊN CỨU THỰC NGHIỆM TRONG XÃ HỘI HỌC

TRẦN HỒNG VÂN

Để nâng cao hiệu quả của các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm, các nhà xã hội học đã tập trung nghiên cứu theo hai hướng: làm rõ những vấn đề lý luận về công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và ứng dụng nó trong thực tế.

Một trong những vấn đề cơ bản của hướng nghiên cứu lý thuyết là xác định tính chất, đối tượng, nhiệm vụ, giới hạn và vị trí của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm, đồng thời so sánh mối tương quan của nó với các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội.

THỰC CHẤT, ĐỐI TƯỢNG, NHIỆM VỤ VÀ GIỚI HẠN CỦA CÔNG TRÌNH NGHIÊN CỨU XÃ HỘI HỌC THỰC NGHIỆM

Hiện nay, trên sách báo xã hội học vẫn chưa có sự thống nhất quan niệm về thực chất, đối tượng, nhiệm vụ và giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm: Người ta sử dụng nhiều thuật ngữ khác nhau để biểu thị công trình nghiên cứu thực nghiệm trong xã hội học. Có thể khái quát sự khác nhau đó bằng một số nét đặc trưng cơ bản sau đây :

1. Một số tác giả coi “xã hội học thực nghiệm” hay “xã hội học ứng dụng” v.v... tồn tại độc lập và song song với xã hội học lý thuyết.
2. Một số tác giả khác lại sử dụng thuật ngữ “xã hội học cụ thể” hay “công trình nghiên cứu xã hội học cụ thể” để biểu thị công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.
3. Còn có sự nhầm lẫn giữa công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm” với các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội.
4. Có hiện tượng thu hẹp công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm chỉ còn là “những cuộc điều tra xã hội học”, hay “điều tra xã hội học”, “điều tra xã hội học thực nghiệm”, “khảo sát xã hội”, “điều tra xã hội”, v.v...
5. Chưa có sự chấp thuận chung về giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Đa số các tác giả cho rằng bước khái quát hóa lý luận thông tin xã hội học thực nghiệm thuộc giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.

Một trong những nguyên nhân quan trọng dẫn đến cách hiểu khác nhau về công trình nghiên cứu thực nghiệm trong xã hội học và sự khác nhau trong sử dụng thuật ngữ để biểu thị nó là chưa có quan điểm thống nhất về thực chất, đối tượng, nhiệm vụ cũng như giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.

Vậy, công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm là gì ?

Hiện nay có nhiều cách trả lời khác nhau về câu hỏi này. Nói ngắn gọn và giản đơn nhất : công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm là công trình nghiên cứu thực nghiệm trong xã hội học, cụ thể hơn, nó là một quá trình nhận biết thực nghiệm về xã hội theo quan điểm xã hội học. Nó là phương tiện chủ yếu để thu nhận thông tin cá biệt và cung cấp thông tin tổng hợp làm cơ sở cho bước tiếp theo trong nghiên cứu xã hội học là phân tích, khái quát hóa lý luận về những mối liên quan xã hội phù hợp với đối tượng của xã hội học cũng như xây dựng, phát triển lý luận xã hội học hay kiến nghị những biện pháp, hình thức quản lý xã hội.

Công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có vị trí đặc biệt trong khoa học xã hội học. Nó có mặt ở tất cả các môn xã hội học. Các môn xã hội học đó đều tiến hành nghiên cứu thực nghiệm hoặc sử dụng những kết quả nghiên cứu thực nghiệm để nắm bắt thực tế xã hội. Tuy nhiên, không đứng riêng biệt như một thành tố, một bộ phận độc lập trong cấu trúc của khoa học xã hội học, nhưng công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm vẫn có tính độc lập tương đối nhất định. Vì vậy nó phải có lý thuyết riêng, có phương pháp luận và phương pháp nghiên cứu riêng, để đảm bảo vai trò là phương tiện, là công cụ, là nguồn thông tin quan trọng và chủ yếu của xã hội học.

Đối tượng và nhiệm vụ của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.

Đối tượng của các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm phù hợp với đối tượng của xã hội học. Mọi công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm đều bám sát mục đích, đối tượng, nhiệm vụ nghiên cứu của xã hội học, do đó nội dung thông tin mà nó cung cấp cũng phù hợp với nội dung nghiên cứu của một, một số hoặc tất cả các môn xã hội học trong hệ thống cấu trúc của khoa học xã hội học. Tuy nhiên, giữa đối tượng của khoa học xã hội học và đối tượng của các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có sự khác nhau nhất định .

Các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm chủ yếu nghiên cứu phát hiện và xác lập những biểu hiện bề ngoài của các hiện tượng, sự kiện và quá trình xã hội cũng như những mối liên quan và sự ảnh hưởng lẫn nhau giữa các hiện tượng xã hội những xu hướng có tính quy luật của sự phát triển xã hội, nhưng trong cái riêng trong giới hạn không gian và thời gian cụ thể. *Nó trực tiếp nghiên cứu cấp độ nhận thức thực nghiệm trong xã hội học.* Còn đối tượng của xã hội học rộng hơn nhiều. Nó bao gồm toàn bộ nhận thức xã hội học về xã hội, tức gồm cả nhận thức lý luận và nhận thức thực nghiệm trong sự thống nhất biện chứng. Nó không chỉ là những nhận thức về cái có thực mà còn có thể là những nhận thức lý thuyết chưa trở thành hiện thực, chẳng hạn như những dự đoán, dự báo xã hội, v. v... Khoa học xã hội học nghiên cứu, phát hiện, xác lập và giải thích đầy đủ hơn, khoa học hơn, đúng đắn hơn về thực chất của mối quan hệ nhân quả, của sự ảnh hưởng lẫn nhau, cũng như sự tác động qua lại có tính quy luật giữa các lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội, hoặc nghiên cứu những quy luật xã hội học của sự phát triển xã hội. Khi xem xét vấn đề đối tượng của các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và mối tương quan của nó với đối tượng của xã hội học, chúng tôi xuất phát từ quan điểm đúng đắn của nhà xã hội học nổi tiếng của Bungari, giáo sư-tiến sĩ St.Mikhailov: đối tượng của các công trình

nghiên cứu xã hội học thực nghiệm phù hợp nhưng không trùng hợp với đối tượng của xã hội học, nó chỉ là một phần đối tượng của xã hội học⁽¹⁾.

Với đối tượng như đã nêu trên, các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có nhiệm vụ là thu nhận thông tin cá biệt và cung cấp thông tin tổng hợp có nội dung phù hợp với đối tượng của xã hội học, đồng thời phải đảm bảo chất lượng cao của thông tin, phải đảm bảo độ tin cậy và tính đại diện cao. Thực hiện được như vậy, xem như nó đã hoàn thành nhiệm vụ. Việc phân tích khái quát hóa lý luận và công bố khoa học trên cơ sở thông tin tổng hợp đó không thuộc nhiệm vụ của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Nội dung công việc đó là *nhiệm vụ tất yếu* của bước thứ hai trong nghiên cứu xã hội học - bước nghiên cứu xã hội học trên phương diện lý luận. Việc xác định nhiệm vụ của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm như vậy là xuất phát từ giới hạn của công trình nghiên cứu ấy.

Giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm.

Vấn đề giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm được bàn cãi sôi nổi trong giới xã hội học ở nhiều nước. Cho đến nay chưa có sự thống nhất quan điểm về vấn đề này. Chúng tôi tán thành quan điểm của nhà xã hội học nổi tiếng Bungari St. Mikhailov cho rằng: giới hạn của cấp độ nhận thức thực nghiệm trong xã hội học đồng thời cũng là giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm⁽²⁾. Quan điểm đó cho tới nay vẫn chưa được đa số chấp thuận. Nhưng phải chăng mọi vấn đề ít được chấp nhận hoặc chưa được chấp nhận đều là không đúng?

Vấn đề đặt ra ở đây là: việc coi bước khái quát hóa lý luận trên cơ sở thông tin do công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm mang lại không thuộc giới hạn và nhiệm vụ của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có phải là rơi vào tư tưởng “thực nghiệm chủ nghĩa” hoặc xa rời nguyên tắc phương pháp luận khoa học về sự thống nhất biện chứng giữa lý luận và thực nghiệm trong nghiên cứu xã hội học hay không? Hoàn toàn không ! Xin nêu sau đây mấy căn cứ chính :

1. Trong xã hội học mácxít, quá trình nhận biết thực tế xã hội bằng công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm luôn luôn thể hiện sự thống nhất biện chứng giữa lý thuyết và thực nghiệm ngay từ khâu lập chương trình nghiên cứu tới khâu xử lý thông tin .

2. Như chúng tôi đã xác định, việc phân tích tổng quát hóa lý luận và công bố khoa học trên cơ sở thông tin xã hội học là nhiệm vụ của bước tất yếu thứ hai trong nghiên cứu xã hội học, bước nghiên cứu nhận thức lý luận xã hội học. Nếu không thực hiện bước tất yếu thứ hai đó, xã hội học đã không thể tồn tại như một khoa học mácxít.

Còn có nhiều căn cứ khác nữa để làm sáng tỏ và khẳng định tính đúng đắn của quan điểm nêu trên về giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm như: hai bước nghiên cứu thực nghiệm và nghiên cứu lý luận có lý thuyết và phương pháp nghiên cứu riêng, đó là hai bước nghiên cứu khác nhau về hai cấp độ nhận thức xã hội học, thông tin từ một công trình nghiên cứu có thể được sử dụng nhiều lần, được phân tích theo nhiều chủ đề khác nhau hoặc khi phân tích có sử dụng

(1) St. Mikhailov: *nguyên cứu xã hội học thực nghiệm, tiếng Bungari, Xôphia, 1973, tr. 40.*

(2) St. Mikhailov: *Nhận thức lý luận và nhận thức thực nghiệm trong nghiên cứu xã hội học. Tạp chí Những vấn đề xã hội học của Viện Xã hội học thuộc Viện Hàn lâm khoa học Bungari, số 1, năm 1972, tr. 73.*

thông tin từ nhiều công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm, v.v... Nếu chấp nhận bước phân tích, tổng quát hóa lý luận đối với thông tin xã hội học cũng thuộc giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm thì đều đó chứng tỏ phải chấp nhận rằng, một công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có thể xem như nhiều công trình nghiên cứu, hoặc ngược lại, nhiều công trình nghiên cứu được xem như một công trình nghiên cứu.

Mối tương quan giữa công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội.

Các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội học có chung khách thể nghiên cứu, nhưng khác nhau căn bản về đối tượng nghiên cứu.

Khách thể chung của tất cả các công trình nghiên cứu thực nghiệm về xã hội là những lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội, những cộng đồng người trong phạm vi lãnh thổ nhất định, hay một xã hội cụ thể nào đó. Mọi lĩnh vực chủ yếu của đời sống xã hội đều có cơ cấu nội tại riêng. Cơ cấu nội tại riêng của từng lĩnh vực đó là đối tượng nghiên cứu của các khoa học xã hội tương ứng, không phải là đối tượng nghiên cứu của khoa học xã hội học. Nhưng các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm vẫn phải thu nhận thông tin về cơ cấu nội tại ấy, nếu không, nó không thể giải thích được sự tác động qua lại và mối liên quan lẫn nhau có tính quy luật giữa các lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội, giữa các hiện tượng xã hội khác nhau. Tuy nhiên, không vì thế mà đồng nhất hóa công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm với mọi công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội. Về thực chất, công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm là một loại công trình nghiên cứu thực nghiệm về xã hội, nhưng không phải bất cứ công trình nghiên cứu thực nghiệm nào về xã hội hay bất kỳ “cuộc điều tra xã hội” nào cũng đều là công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm, bởi vì từng loại công trình nghiên cứu thực nghiệm về xã hội học đều có đối tượng riêng, phù hợp với các khoa học xã hội tương ứng. Đối tượng của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm phù hợp với đối tượng nghiên cứu của khoa học xã hội học.

Như vậy, khi xét một công trình nghiên cứu thực nghiệm về xã hội có phải là công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm hay không, cần xét xem nội dung chương trình nghiên cứu của nó, hay nội dung thông tin mà nó cung cấp có phù hợp với đối tượng của xã hội học hay không. Nếu nội dung chương trình nghiên cứu tương ứng với đối tượng nghiên cứu của khoa học kinh tế, nếu nó thu nhận thông tin về những hiện tượng kinh tế và những mối liên quan lẫn nhau thuần túy trong lĩnh vực kinh tế, thì về thực chất đó là công trình nghiên cứu thực nghiệm về kinh tế hay cuộc điều tra kinh tế. Đối với các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác cũng tương tự như vậy. Nhưng nếu chương trình của một công trình nghiên cứu thực nghiệm nào đó tương ứng với đối tượng của xã hội học (của từng môn xã hội học của các môn xã hội học chuyên biệt hay của xã hội học nói chung), khi nó thu nhận và cung cấp thông tin về mối liên quan lẫn nhau, về sự tác động và ảnh hưởng qua lại giữa các hiện tượng xã hội hay các lĩnh vực chủ yếu của đời sống xã hội, về thực chất, đó là công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Nó không nghiên cứu, hay đúng hơn, nó không dừng lại ở chỗ chỉ thu nhận thông tin đơn thuần về một lĩnh vực cụ thể nào đó của đời sống xã hội. Trái lại, nó thu nhận và cung cấp

thông tin để nghiên cứu mối liên quan của lĩnh vực cụ thể ấy với một hay nhiều lĩnh vực cụ thể khác của đời sống xã hội, tức là để nghiên cứu cơ cấu xã hội học của xã hội. Trung tâm chú ý của một công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm là thu nhận và cung cấp thông tin về các mối liên quan xã hội học. Trong khi đó, vấn đề này thường bị bỏ qua, hoặc bị lu mờ trong các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội.

Ví dụ: thông tin xã hội thu nhận trong khoa học thống kê thường bị hạn chế về đối tượng và nghèo về nội dung nghiên cứu so với thông tin thu nhận bằng các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Các số liệu thống kê thường chỉ giúp ta mô tả sự vật, xác định những tương quan bề ngoài hoặc phân loại sự vật, hiện tượng theo các khía cạnh khác nhau. Bản thân số liệu thống kê đó không tạo khả năng trả lời những câu hỏi tại sao ? nguyên nhân gì ? và bằng cách nào ? một sự kiện xã hội, một quá trình xã hội lại diễn ra như thế này hay thế khác. Trái lại, các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có khả năng thu thập và cung cấp thông tin với nội dung rộng lớn hơn, đầy đủ hơn, phong phú hơn để có thể đi sâu hơn nữa trong nghiên cứu phân tích mối quan hệ nhân quả của các hiện tượng xã hội, của các quy luật chi phối hành vi xã hội của con người, v.v...

So với các thông tin khác, thông tin xã hội học thường có chất lượng cao, có tính khách quan và xác thực hơn, vì công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm thường được tiến hành theo đúng những yêu cầu phương pháp luận và phương pháp đã được lý thuyết nghiên cứu xã hội học thực nghiệm cụ thể hóa tới từng chi tiết. Đặc biệt nó sử dụng nguyên tắc khuyết danh của thông tin xã hội học như một yếu tố tích cực đảm bảo độ tin cậy cao của thông tin.

Thông tin xã hội học có tính đại diện cao hơn so với thông tin ở một số công trình nghiên cứu thực nghiệm khác, hay một số cuộc điều tra khác. Bởi vì công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có lý thuyết chọn mẫu hợp lý, làm cơ sở cho việc chọn tối ưu mẫu đại diện để nghiên cứu.

Tuy có những khác nhau căn bản như đã nêu trên, giữa công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và các công trình nghiên cứu thực nghiệm khác về xã hội còn có mối liên quan với nhau, giúp đỡ nhau và hỗ trợ nhau.

Ý NGHĨA CỦA VIỆC XÁC ĐỊNH ĐÚNG ĐẮN THỰC CHẤT ĐỐI TƯỢNG, NHIỆM VỤ VÀ GIỚI HẠN CỦA CÔNG TRÌNH NGHIÊN CỨU XÃ HỘI HỌC THỰC NGHIỆM

Việc xác định đúng đắn, rõ ràng thực chất, đối tượng nhiệm vụ và giới hạn của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có ý nghĩa khoa học và thực tiễn quan trọng :

1. Nâng cao chất lượng và hiệu quả của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm .

Làm cho công trình nghiên cứu ấy thực sự là phương tiện nhận biết chủ yếu, là công cụ hữu hiệu, là nguồn thông tin quan trọng nhất của xã hội học. Rõ ràng không thể “liều lĩnh” mở những cuộc điều tra xã hội học” khi chưa hiểu xã hội học là gì, hoặc chưa biết rõ, chưa hiểu đúng chức năng công cụ nhận biết thực tế xã hội theo quan điểm xã hội học của các công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm là thế nào. Nhận thức đầy đủ và đúng đắn thực chất, đối tượng, nhiệm vụ của công trình

nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có thể tránh được tình trạng “điều tra” ở ạt thiếu cơ sở khoa học và thực tiễn đúng đắn.

2. Nâng cao chất lượng và hiệu quả của việc phân tích, khái quát hóa lý luận trên cơ sở thông tin thực nghiệm.

Khi nói đến việc sử dụng kết quả nghiên cứu xã hội học trong công tác quản lý xã hội, người ta thường quá chú ý đến những kết quả do công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm mang lại. Nhìn nhận vấn đề như vậy là còn quá hẹp. Nói ý nghĩa thực tiễn của xã hội học là phải nói đến chức năng nhận biết thực tế xã hội, chức năng công cụ quản lý và kế hoạch hóa xã hội của các bộ phận, (các môn) trong cấu trúc của xã hội học, của khoa học xã hội học nói chung. Nhận thức xã hội học phải đạt tới trình độ lý luận nhất định, bởi vì bản thân thông tin xã hội học chưa nói lên hết thực chất của hiện tượng, quá trình xã hội, của vấn đề xã hội học, nếu ta chưa xử lý nó về mặt lý luận.

Việc coi bước nghiên cứu, xử lý thông tin xã hội học về mặt lý luận và kiến nghị những hình thức, biện pháp quản lý xã hội không thuộc giới hạn của công trình nghiên cứu đòi hỏi bước phân tích, khái quát hóa lý luận phải toàn diện, đầy đủ, sâu sắc, phải khám phá, xác định đúng thực chất của các hiện tượng và quá trình xã hội theo quan điểm xã hội học mácxít, để trên cơ sở đó có thể đưa ra được những giải pháp hợp lý và đúng đắn trong công tác quản lý xã hội. Nó tránh được sự phân tích phiến diện, máy móc, không sâu sắc và không đúng thực chất các hiện tượng, quá trình xã hội bằng thông tin chỉ do một công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm nào đó đem lại. Nó hạn chế được tình trạng vội vã đưa ra những kết luận, những kiến nghị thiếu cơ sở khoa học vững chắc về vấn đề quản lý xã hội.

3. Nâng cao chất lượng và hiệu quả của công tác đào tạo cán bộ nghiên cứu xã hội học và cán bộ sử dụng thành tựu xã hội học.

Trong quá trình nghiên cứu xã hội học cũng cần có sự phân công lao động hợp lý. Cùng với việc đào tạo những cán bộ nghiên cứu xã hội học có kiến thức toàn diện, cần phải quan tâm đến công tác đào tạo hoặc tự đào tạo những cán bộ chuyên sâu về từng lĩnh vực cụ thể, như nghiên cứu xã hội học thực nghiệm và nghiên cứu nhận thức lý luận xã hội học. Mặt khác, tổ chức bồi dưỡng hoặc tự bồi dưỡng kiến thức xã hội học cho các cán bộ làm công tác quản lý xã hội để họ có khả năng lĩnh hội thành tựu nghiên cứu xã hội học và ứng dụng kết quả nghiên cứu xã hội học trong thực tiễn quản lý xã hội một cách hợp lý nhất, đúng đắn nhất, khoa học nhất. Đồng thời phải có mối liên quan và sự hợp tác chặt chẽ giữa cơ quan nghiên cứu xã hội học với các cấp lãnh đạo, với các nhà nghiên cứu ở các khoa học khác. Do vậy, việc xác định đúng đắn thực chất, đối tượng, giới hạn và nhiệm vụ của công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm có tầm quan trọng đặc biệt.

*

* *

Tóm lại, điều kiện tiên quyết để xã hội học mácxít trở thành công cụ quản lý xã hội và kế hoạch hóa xã hội là nó phải hoàn thành chức năng nhận thức xã hội của mình, thông qua những công trình nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Có như vậy mới có đủ căn cứ khoa học thực tiễn để đưa ra những hình thức, biện pháp quản lý và phát triển xã hội một cách hợp lý.